

immers niet meer dan voetnoten bij de geschiedenis van de Europese beweging in België. Misschien had zij er beter aan gedaan uit elk van de genoemde vier hoofdstromingen één of twee organisaties te lichten en zich te beperken tot het schrijven van hun geschiedenis.

Ondanks het marginale karakter van veel van de door haar behandelde organisaties meent Tordeurs dat hun activiteiten wel degelijk effect hebben gesorteerd. In haar conclusie stelt ze vast: '... les militants européens ont provoqué, au sein des dirigeants de notre pays, une prise de conscience réelle dans la nécessité d'unir rapidement l'Europe.' (200 ) Veel van de plannen en ideeën die in de jaren veertig door de Europese federalisten in België en elders naar voren werden gebracht, vonden het volgende decennium hun verwezenlijking in de Europese Gemeenschap voor kolen en staal, de Europese Defensie Gemeenschap en uiteindelijk de Europese Economische Gemeenschap. Het werk dat de 'pioniers van het federalistische avontuur' hebben verzet is volgens Tordeurs dus niet voor niets geweest.

Ondanks de neiging van Tordeurs zich te veel te verliezen in details, vormt haar studie een nuttige reconstructie van de geschiedenis van wat men de Belgische 'proto-Europese beweging' zou kunnen noemen. Haar studie is uitstekend geschikt als basis voor verder historisch onderzoek betreffende de Europese beweging in België. Tot slot toch nog een punt van kritiek: een zaken- en namenregister zou dit boek zeker niet hebben misstaan.

Remco van Diepen

H. van Werveke, met een inleiding door W. Prevenier, *Herinneringen uit kinderjaren en jeugd* (Reeks verhandelingen XIV; Gent: Liberaal Archief, 2000, 151 blz.).

In de Belgische historische wereld van het tweede en derde kwart van de twintigste eeuw heeft de Gentse hoogleraar en mediëvist Hans van Werveke (1898-1974) een uitermate vooraanstaande rol gespeeld. Tegelijkertijd was zijn betekenis voor de samenwerking tussen Belgische en Nederlandse vakgenoten groot: Van Werveke organiseerde (met anderen) de sinds 1939 gehouden Belgisch-Nederlandse historische congressen en de hooglerarenuitwisseling tussen Gent en Utrecht, was redacteur van de *Nederlandsche historiebladen* en de *Bijdragen voor de geschiedenis der Nederlanden*, en coördineerde (opnieuw met anderen) de tussen 1949 en 1958 verschenen *Algemene geschiedenis der Nederlanden*. Hij kreeg er in 1961 een Utrechts eredocoraat voor. Maar Van Werveke was ook een politiek activist: liberaal, vrijzinnig en flamingantisch, leidde hij onder meer het Willemsfonds.

Vlak vóór zijn emeritaat, in 1966, schreef Van Werveke — vooral op basis van zijn dagboeken — een autobiografie. Die was in de eerste plaats bestemd voor zijn kinderen en kleinkinderen. Het Liberaal Archief heeft deze *Herinneringen uit kinderjaren en jeugd* nu uitgegeven, voorzien van een enthousiaste toelichting door Walter Prevenier, die destijds, als medewerker van Van Werveke, de totstandkoming van de autobiografie van nabij heeft gevolgd. Een omvangrijk boek is het niet geworden; het reikt ook niet verder dan de jaren 1920. Van Werveke verhaalt er over zijn voorouders, zijn vader, die hulparchivaris en museumconservator in Gent was, zijn Duitse moeder, die als 'Fräulein' naar België kwam. Hij beschrijft er het Gentse milieu waarin hij opgroeide, een milieu waarin ten gevolge van de schoolstrijd het antiklerikalisme zegevierde en het flamingantisme doorbrak. Hij reconstrueert er zijn schooltijd en schetst er zijn lotgevallen tijdens de 'Grote Oorlog'. Vlak na die oorlog schreef hij zich in aan de Gentse universiteit als student geschiedenis (terwijl hij tegelijkertijd een baan als leraar aanhield); in de *Herinneringen* wordt het professorencorps geportretteerd, gewogen en te licht bevonden. Het boek eindigt op het moment dat Van Werveke zelf, in 1924, aan de Gentse universiteit werd benoemd en zijn publieke carrière begon.

Tot de meest interessante passages van deze autobiografie behoren de bladzijden die Van Werveke aan zijn leermeesters en (latere) collega's in *historicis* wijdt. Daartoe behoren zijn vriend Gaston Dept, de ambitieuze Victor Fris en de modernist Hubert van Houtte. Maar het gaat toch vooral om Paul Fredericq en Henri Pirenne. Over de eerste, die nauw was bevriend met zijn vader, publiceerde Van Werveke al vóór de redactie van zijn *Herinneringen* een reeks artikelen, die postuum werden gebundeld onder de titel *Paul Fredericq in de spiegel van zijn dagboek* (1979). Het beeld dat daarin van Fredericq werd geschetst, wordt hier bevestigd: een energieke docent en militante antiklerikaal vóór de oorlog, na de oorlog 'alleen nog de schim' van zichzelf. Daartegenover staat Pirenne, die ook op de jonge Van Werveke een grote aantrekkingskracht uitoefende. Hij werd de promotor van diens dissertatie (ook al handelde die over een kerkhistorisch onderwerp) en diens leermeester in de economische, financiële en demografische geschiedenis. De *Histoire de Belgique* heet hier, in deze autobiografie van een historicus die de 'belgicistische' kaders in de nationale geschiedenis doorbrak, 'één van de weinige klassieken waarop onze historische literatuur prat mag gaan.'

De meest verrassende en originele passages van de *Herinneringen* betreffen echter niet de historiografie, maar de artistieke wereld waarin de jonge Van Werveke vertoefde. Zijn vader was bevriend met de schilder Gustaaf Vanaise. Zelf volgde Van Werveke tussen 1916 en 1918 lessen aan de Gentse Academie voor schone kunsten (bij Jan Delvin). Hij trok al schilderend door het Leielandschap, in de buurt van Sint-Martens-Latem, waar zich al vóór de oorlog een kunstenaarskolonie had gevestigd. In 1919 ontmoette hij de vier artistiek begaafde zusters Nys, die niet in Gent, maar in Brussel woonden. Zij gidsten hem door een nieuwer artistiek landschap. Van deze vier zusters is Maria Nys de bekendste geworden, niet in het minst door haar huwelijk met Aldous Huxley; nog onlangs verscheen haar biografie (Stan Laurysens, *Mijn heerlijke nieuwe wereld. Leven en liefdes van Maria Nys Huxley*, 2001; eerder publiceerde Kristin Blanpain *Aldous Huxley and Maria Nys*, 1991). Maar Van Werveke trok ook op, zo herinnert hij zich, met Jehanne, Suzanne en Rose, die respectievelijk met de scenograaf René Moulart, de (Nederlandse) glazenier Joep Nicolas en de literator Eric de Haulleville zouden trouwen. Met en door hen woonde hij balletvoorstellingen bij, volgde hij het Vlaamse Volkstoneel van Oscar de Gruyter, ontmoette hij Adriaan Roland Holst.

Van Werveke verhaalt het allemaal in een eenvoudige, ongepolijste stijl. De *Herinneringen uit kinderjaren en jeugd* gaan de anekdotiek niet uit de weg en bevatten minutieuze beschrijvingen van wat in 1966 al lang verleden was (de grootte van de roze tegeltjes in de kelderkeuken van het ouderlijk huis ...). De verteller is een innemend en beminlijk man, zonder veel ijdelheid of pretentie. Toch overheerst na de lectuur van dit boek de indruk van afstandelijkheid. Van Werveke geeft zich in deze *Herinneringen* niet bloot. Eén enkele keer — daar waar het zijn relatie met Jehanne Nys betreft — krijgt de tekst, ongewild, een suggestief karakter. Maar verder blijf ven de portretten en beschrijvingen 'kaal', de oordelen wat academisch. Er staat wat er staat. Meer kan de lezer niet besluiten. Maar ook dan nog kan hij genieten van het relaas van *de formative years* van een kunstzinnig historicus en een beheerst man.

Jo Tollebeek

C. van Baalen, J. Ramakers, ed., *Parlementaire geschiedenis van Nederland na 1945*, V, *Het kabinet Drees III 1952-1956. Barsten in de brede basis* (Den Haag: Sdu uitgevers, 2001, xviii + 631 blz., €6,72, ISBN 90 12 08951 4)

Reeds enkele jaren na het vierde deel is nu ook het vijfde deel verschenen. Ook aan dit deel